

Számonkérni a történelmen

MOCSÁR GÁBOR: ...ELEITŐL FOGVA

Mit lehet számonkérni? Azt, hogy megszületett? Hogy Halápra született? Másokkal is megesett már, és evvel nincsen is baja. Hogy bevonultatták katonának? Sokezer emberünk járt ugyanígy. Örüljön, aki megmaradt, és ne háborogjon! Ha jól olvassuk a könyvet, nem is ezért háborog. Inkább azért, hogy beleszólhatott volna világunk alakulásába, ha hagyták volna. Csakhogy a mi történelmünk eddig mindig szerencsétlenül sikerült, mert régesrég nem mertünk — néha nem is tudtunk — a saját lábunkra állni. Volt egyszer egy magyar hadsereg, az első. A másodikról már többet tudunk, amióta megjelent Nemeskürty könyve, a *Requiem egy hadseregért*, de ki tud az elsőről? Mintha nem is lett volna. Amikor volt, akkor is mintha nem lett volna, azóta pedig még inkább. Írt róla egyáltalán valaki? Alig-alig.

Aki tudván tudja, hogy Mocsár Gábor született református, és aki azt is tudja, hogy új könyvének címe, az *...életől fogva* egy vallási magasztaló éneknek, Szenczi Molnár Albert fordításában maig élő kilencvenedik zsoldárnak a sortőredéke, az egész könyvet vallásos iratnak vélheti. Téved pedig, aki ezt hiszi. A maga életét akarja megírni *eleitől fogva*, visszamegy tenát addig, ameddig a családi emlékezet visszavezetheti. Parasztknál, vakáncsoséknél, erdőőrénél ritkán neveinek családiakat. A majdnem-apjaig és valódi apjaig ér csak vissza a keze, az első világháborúig. Két menyecske indul a *guti* erdőből *Königréccbe*, kórházi látogatásra. Férjeik megsebesültek, ott fekszenek. Hol van ez a város? Milyen nyelven beszélnek útközben? (Akkor még nem volt „világnyelv” a magyar!) Melyik vonatról melyikre kell átszállniók, és hol? Odaérnek mégis. Az indításból szép regény is keletkezhetett volna, mégse az lett. Hány, de hány asszony indult el ugyanígy, és hány, de hány már el se indult! Mire rakapnánk a regény levegojére, máris bevágot az idézettel találjuk szembe magunkat. Jozsef főherceg írja le, milyenek latta ő a háború poklát. *Borzasztó e sok rotnadó hús, s a feketé, aludt ver, ami mindenütt hever és tapad: oly szörnyűséges, hogy rémülettől jéggé dermed lelkem.* Kiegett volna fantáziájának a biztosítéka, azért kell minajárt mankót kapnia a hóna alá? Nem erről van szó. Ugy akarja megírni életét és a körülvevo borzalmat, *mint volt.* Emlékszünk rá, Zrinyi kezdi így eposzát: *Adj pennámnak erőt, úgy írhasak, mint volt.* Akkor még az eposz eleé is elment az igazságért szóló fonász (invokációnak mondja a tudomány), most már a regény is kevés lenne hozzá. A ma emberének kemény dolgokban inkább a fogható tények kellene, mázak nélkül. Igen ám, de mit tudhat egy közkatona a háború bonyolultságáról?

Talán védekezik is Mocsár. Egyik jóindulatú bírálója — ő mondja így —,

azt hiányolta írásából, hogy nem meri alulnézetből megírni a háborút. A tisztek szemszögéből többen is megírták már. A személytelen történelem nevében még most is írják. A közbaka szemszögéből? Abból még nem. De milyen iromány lenne abból, ha csak azt írná, amit látott, és nem tudná megmutatni, mi minek a következményeként történt vele? Egyébként is kockázatos dolog nálunk még most is megírni a háborús igazságot, alulról nézve. Filmáradat készült már belőle, az is dobozban alszik.

Eljátszhatnánk persze a gondolattal tovább is, és beállhatnánk jóindulatú bírálója mellé, mert valóban hiányzik még mindig könyveink közül az ilyen, a talán leghitelesebb. De ki merné kísérteni az Istent negyven év távolából? Ki merné kimondani, ez meg ez pedig így, és csakis így történt? Késő már, rostál az emlékezet. És a vele együtt szolgáló másik katona már másként láthatja ugyanazt. Melyik lenne az igazi igaz? Jobb ami már le van írva, mert avval legalább vitatkozni lehet. Márpedig Mocsár nem megy el szó nélkül valami mellett, ha azt vitatni is lehet. És azért se teheti, mert ez a hadsereg harcba alig keveredett. Mit lehetne írni egy harc nélküli hadseregről? Pedálal gerjesztett rádiójukat be se kapcsolhatják, mert azonnal bemérné az ellenség, és oda durrantana. Puskáját kétszer sütötte el összesen. Először azért, hogy a rozsdát kilője belőle, másodszer pedig a szegény tanya csirkéit riogató varjakat kergette el vele. (Micsoda részlet lehetett volna regényben ez a tanya! Lelke olyan, mint a szülőföldé, a halápié. És hogyan érti meg egymást a magyar tanyai a kinti tanyaival! Szője tovább magában, aki eddig jut az olvasással.)

Azért nem érdemes tovább játszani a gondolattal, mert ez a könyv nem regénynek indult, és nem is lett az. Csak annyit akar elmondani, hogy génjeiben benne van az első világháború minden borzalma, és erre fejt rá a második. Mondhatnánk kortörténetnek, életrajzba csomagolva, és önéletírásnak is, kortörténetbe foglalva. Életútnak, marékra fogva. Pátosszal: egy élet foglalatának. Az ő szavaival: önéletírás, háttérben a történelemmel. Vagy ahogy a cím alá írta: irodalmi önéletírás. Vagy ahogy a mi címünkben is jeleztük már: számonkérni a történelem saját katonáskodását. Számonkérni tehetetlenségünket, amikor pedig tennünk kellett volna. (A kiugrási kísérletet például.) Hadi-fogságait is. A csehek fogták el, átadták a szovjeteknek, azok elvitték Európa másik csücskébe, aztán betegségprotekcióval visszavitték függelékvasgonokban megint Németországba, és megint labdázott vele a történelem: amerikai fogságból megint szovjet katonák őrizete alá, amíg meg nem szökött. Hegyezhetette a fülét az igazoló bizottság, amikor elmondta neki. Talán el se hitte mindet.

Miért nem íródott meg eddig a közönséges baka szemszögéből a háború? Azért, mert soha nem lelkesedett a háborúért, de elviselte. Az éhséget, a tetűt, a rühességet. Tudott meghalni, megfagyni, csak éppen *megírni* nem tudott. Magam is láttam pepita füzeteket, amelyeket karácsonyi csomagban azért kaptak, legyen hová följegyezni, ami velük történik, de úgy követték egymást a sorok, mintha ott se lett volna, aki írta. Pedig ha szóra nyithatta a száját! Beszélni megtanult, különös tehetséggel is néhány, de megírni nem. Ezért jó, nagyon jó, hogy olyan valaki fogta rá a témára a tollát, aki közülük való. Igaz, mindaz belejátszott, ami vele azóta történt — újságíróvá emelték ki, főszerkesztő is lett irodalmi folyóirat élén is. Baj? Dehogy baj! Mindenhol ott volt, ahol valami történt, illetve — ahogy írogató embernél ez lenni szokott — amiből valamit első tapasztalás alapján csinálni lehet. Nem feledkezve meg arról se, hogy mindenkinek megvolt a maga háborúja, és azt a sokat

világnagy komputer se tudná egybe rázni. Attól is író az író, hogy a magát úgy tudja megírni, *mint volt*.

Marad persze a nagy kérdés, ha módosítunk is rajta egy kicsit: miért most írja meg Mocsár az életét? Aki ismeri írásait, meg őt is, jól tudja, eddig is azt írta, de aki nagyon ismeri a régebbi időket, azt is tudnia kell, hogy az újságíró ott lehetett ugyan mindenhol, ahol az ég zengett és a jég kopogott, de írnia leginkább csak áldásos esőkről volt szabad. Volt, akibe úgy belekövesedett ez a satnya kötelesség, később se tudott kifordulni belőle. Beépült ellenség lett volna akkor, nem pedig bizalmi állást betöltő belső munkatárs. Meg kellett elégednie avval, hogy nem ott volt mindig, ahol az ég zengett, hanem az ég zengett mindig ott, ahol ő is ott volt. De az újságírónak nemcsak írni, hanem hallgatni is tudnia kellett. Jó, jó, de ez is óhéber duma — ha az utcai szakzsargont akarjuk használni —, mióta meg lehet már írni majdnem mindent! Írja is szakadatlan, olvassunk csak bele könyveibe! Erre a témára azonban — és remélhetőleg a második kötetére is már — csak most érett meg az idő, és vele az író.

Faraghatunk más rovást is ugyanabból a kérdésből. Most miért írja meg? Mert már lehet? Mert már sokan írják? Nyakasság is van mögötte. Veres Pétert idézgetve szokta mondani: *én már annyira öreg vagyok, az igazat is megírhatom*. Nyitlak is, nyílnak is sorompók, de leginkább azért, mert mindig volt, aki nyitogatta őket.

Le kell írunk kicsike jegyzetünkben is, hogy saját — kényszertelen — háborúnkról se lehetett megírni szinte semmi lényegeset. Talán emlékszünk még rá, mekkora bomba volt annak idején Nemeskürty Requiemje. Addig csak azt lehetett írunk, hogy utolsó csatósai voltunk a fasiszta titlernek, tehát megérdemeltük sorsunkat. Fordult a vitorla egy kicsit, lám, már requiemet is lehetett mondani az eltékozolt hadseregért. Talán tagadni se lehetne, hogy ez a fordulat is biztatta Mocsárt, mindenképpen nyomába akart lépni. Lesznek, biztosan lesznek, akik azt mondják majd, jó olloja van, ki tudta vágni mindenhonnan a legmegfelelőbbnek tűnő idézeteket, de az is biztos, hogy nem lesz igazuk. Egyrészt elő kellene venni ugyanazokat, és pontról pontra mérlegelni, melyik lehetett volna jobb annál, ami megjelent, de azt hiszem, nem is ez a lényeg. Hamu alatt alvó parazsát szított föl a legtöbb esetben. *Bűnös*-tadatunkat *áldozat*-tudatra igyekszik ő is kicserélni.

Várjunk, álljunk meg egy szóra! Lehet-e egyáltalán fölmentést adnunk az utókor nevében olyan nyomorúságos bűnökért, amelyek valóban a romlás legszélére vitték a nemzetet, és halálba katonáinkat? Nyilván nem lehet. Éppen azért vitatkozik, szinte végig a könyvön, miért nem történtek meg azok a dolgok, amelyek megtörténhetek volna, illetve amelyeknek meg kellett volna történniök. A történelem egyszerűen *történelmietlennek* mondja magát a kérdést is, az író azonban nem történész, belemehet ilyen játékba is. Ha jól meggondoljuk, mégse történelmietlen, mert egy kicsit megcsavarva mégiscsak ugyanarra keresi a feleletet a történész is, akármilyen oknyomozásba kezd. Fontos dolgoknál végig kell játszania az elképzelhető lehetőségeket, hogy méltó mérlegre tegye azt, ami végül is bekövetkezett. Azt hiszem, a *történelmietlen* kérdés csak a leíró történész fejében születhetett meg. Feleljünk azonban Mocsár-észjárással arra a kérdésre, hol toltuk mi el legjobban a háborút. Azt a feleletet természetesen kihagyhatjuk, hogy nem kellett volna belépünk, hiszen mindenki előtt világos, hogy az alapvető hiba a rendszer gyökerében és az európai viszonyokban volt, és ezen Teleki öngyilkos golyója

se segíthetett. Azt mondja többek között, hogy nem kellett volna Budát őriznie Horthynak, elmehetett volna például Husztra is, ahol éppen az első hadsereg tétlenkedett. Egymás után kapták a parancsnokokat, de egyet se olyat, amelyik meg merte volna fordítani a hadsereg ténfergő útját. Hát még, ha ráadásul magyar zászló alatt érkező magyar katonákkal találkozhattak volna odaátról! A Magyar Légióval, vagy a Kossuth-dandárral! Mert elkezdték szervezni odakint, ugyanez, ahogy a románt is megszervezték, a csehekét is. De mi itt is megbicsaklottunk. Hosszú-hosszú fejezetben áthúzódozó porlekedése a bizonyosság rá, hogy a kinti kommunista pártban volt a hiba, személy szerint pedig Rákosi Mátyásban. A többieknek elég volt egy ezredes is, őrnagy is, hogy vezényelje a légiót, nekünk természetesen tábornok kellett, aki ráadásul főrendi is. Eindult a szervezés, aztán rejtélyesen le is állt. Állítólag a tábornok nem volt hajlandó együttműködni velük, ezért nem is kellett. Az, hogy mindkét lába le volt fagyva, fagyás után amputálva, tehát aktív munkát végezni semmiképpen se tudott volna, mintha föl se merült volna. Főbűnösünk tehát lett, Kossuth-dandárunk nem. Csakhogy a végén kiolvasható a mindenféle emlékiratokból, hogy a tábornok készséggel állt volna — körülményeitől függetlenül — rendelkezésükre, sőt társelnöke is szívesen lett volna a mozgalmának. Társelnök egy altábornagy? Amikor mi is itt vagyunk? Inkább akkor ne legyen légió. Mert abban az országban, ahol egy Bugyonnij nevű őrmesterből tábornok lehetett — hadd tegyem hozzá, annak a népnek a fiaiból, akiből a kuruc harcok idején főtiszték is lettek — csak főrangú ember lehetett volna. Pedig kinyilvánította és az Igaz Szóban aláírásával hitelesítette, hogy egységre törekszik a honmentő munkában. Nagy tévedéseink, sajnos, túlélnek bennünket. Azt hiszem, megint belenyúlt Mocsár a darázsfaszekbe.

Egyik előző könyve rádiós méltatója azt említette mondókája végén, olyan mű született — talán a *Déliabajaim városáról* volt szó — amely szép tető lehet az életművön. Tető? — kérdezte ő. Új emelet kezdődik! Most már tudjuk, az új emeletbe se fért bele minden, készül az irodalmi életrajz második kötete is. Ami viszont megjelent, ezt a mostani, sajátos szerkesztéssel tele van előre utalással. Ha majd ott tartunk, akkor ezt is elmondom, meg azt is. Ha valaki visszafelé utalgat, az még érthető, de évtizedekkel előre? Azt olvashatjuk ki belőle, pontos terve van már, csak meg kell írnia. Hogy megyünk-e valamire a sok előrehozott ígérettel? Majd meglátjuk. Föltehetően kevesen olvassák majd egymás után a kettőt, és senki se kiált föl, hogy ez az ígéret vagy az beváltatlan maradt. Okvetetlenkedő kötekedés ez csak, mert ámulatba ejtő maga a fogalmazása. Egész sor eseményt tart egyszerre a markában, elindul valamerre, átugrik egy másikra, egy harmadikra, uramisten, visszatál-e majd valaha is? Amikor már el is felejtjük, hogy honnan indult, és hová akar eljutni, merész bukfencsel tér vissza a kerékvágásba, és mindent bizonyít, ami addig kétséges lehetett.

Jó lenne *halmazati büntetésként* ítéletet mondani a könyvről, de nem tehetem. Ki dönthet arról, mi férhet bele egy irodalmi önéletrésznek álcázott történelmi számonkérésbe? És ki tudná megmondani ennyire precízen ide-oda ugráló szerkesztés mellett, mi lesz benne a következő kötetben, ha csak utalásképpen is? Ne felejtjük el, egy életet *eleitől fogva* átfogó legbelsőbb történet erőszakosan szakítottat meg, mert egy kötetbe nem fért bele. A szokásos korszakhatárt persze betartja. Hazajön a fogságból, éhes, tetves, rühes is, látja, hogy az ország tönkrement, és annyi álnokság sincsen benne, hogy észrevegye, fölszabadultunk. És ezt ki is mondja. A vörös Csepelt is. Pedig

hányan vannak, akik visszafelé hivatkozva azonnal tudták, hol a helyük. Akkor is, ha moccanni se mertek, vagy ha moccanásuk felelőtlenek játékaival volt egyenlő. Várjuk ki tehát, amíg megjelenik a második kötet, az új világról.

Olyan apróságokon persze fönnakadhatnánk, kétszer is észreveszi, nagyjából hasonló mondat szerkezetben, hogy Nándor barátja eljött utána Debrecenből. Aki ekkora időt mer átfogni, annak számítania kell ilyesmire. Az, hogy Kölcsey — akit pedig Kölcsey Szent Ferencnek írt már egy előző könyvében — Huszt című versébe két hiba is becsúszott, eltolódva a köznapi kiejtés felé, már nagyobb hiba. A *csarnok elrontott oszlopi között* van az *elontott* helyett, és *visszamerengeni* a *visszamerengni* helyett. Szigorúan kötött versformáról van szó, és idézetről! A filológia is elveri rajta legalább a port. A kötet utolsó sorában dátum olvasható: 1984. október. Ekkor zárta le a kéziratot. Közben pedig hivatkozik egy folyóirat 1985-ös évfolyamának 1—2. számára. Ha menteni akarnánk, azt mondanánk, biztosan beleigazított csak a kéziratba. Egy másik helyen pedig 1985-ös könyvnapot is mond. Mindenesetre méltatlan fölmelegetni ezeket a kis tévedéseket. A könyv mindvégig izgalmas, várjuk a folytatást. Az újabb emeletet.

Addig talán megtudjuk azt is, szülőföldje, Haláp miért íródik mindig így: *a Haláp*. Mit jelenthetett az eredetileg? Hegyet biztosan nem, mint a Tapolca melletti a Dunántúlon, mert Debrecen mellett hegyek nincsenek.

HORVÁTH DEZSŐ

Bevezetés egy közép-kelet-európai értelmiségi életrajzához

MOCSÁR GÁBOR: ...ELEITŐL FOGVA

Szekér halad az országúton, hajdúsámsoni Pénélopék indulnak útnak sebesült férjükhöz ismeretlen városba, ismeretlen országba. Az egyik utas Sólyom Lajosné K. Nagy Margit, nemsokára hadiözvegy, új életet kell kezdenie.

Szekér halad az országúton. Egyik utasa Mocsárné K. Nagy Margit, viszi haza hadifogságból menekült, beteg fiát. Az élet újra kezdődik, a háborúnak vége. A szekerek útja nem keresztezi egymást, a két utazás közt emberöltőnyi idő telik el, háborúk, forradalmak, amelyek országok, népek sorsát változtatták meg. A Margitok és fiaik élete szinte kiszámíthatatlanul alakult, konok akaratauk és a véletlenbe való beletörődésük egyaránt része a történelemnek. De hogyan lehet ezt megmutatni? A fiú könyve... *eleitől fogva* erre vállalkozik.

Nem regény, nem történelmi esszé, nem krónika, nem szociográfia ez a vaskos, több mint hatodfélszáz oldalas munka. Egyiket is, másikat is írt már erről a korról, több alakjáról, eseményéről. Most más a célja, ezt fogalmazza meg a címbeli szándék kiegészítéséként: „Voltaképpen meg kell hát tanulnom önmagamát.” Egy görög mondat visszhangzik erre: Ismerd meg önmagadat! — de itt az önismeret útja huszadik századi, magyar és összetéveszthetetlenül egyéni. Az elején különösen „filozófia alatti”, mert a pusztá létezésért folyik a küzdelem az „elsüllyedt világban”, a guti erdőben, Halápon, vákáncsosok